

Végel László

Peremregény, fattyúregény

Vagy hat évvel ezelőtt, 1996-ban, egy belgrádi szerb kiadó kiadta a *Nagy Közép-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* című „beszélyemet”, amelyben a határ képviseli a regény terét (és talán a hősét is): mindenki azt rohamozza, azt akarja bevenni, átlépni, meghódítani és megsemmisíteni. Az (ország)határ talán a legnagyobb közép-európai rögeszme és trauma, hiszen az minden tér széle, pereme. Számomra a hontalanság bizonyítéka, vagyis a senkiföldje volt az utolsó menedék. Írás közben sokszor elképzeltem a határt, amelynek töviben népi táncokat lejtenek, hősi beszédeket mondanak, a korszellemről vitatkoznak, s a végtelen symposionok világában a Diskurzus lesz az egyetlen szereplő. Olyan mértékben, hogy elnyomja, terrorizálja az embert. A határ körül zajlik az identitás groteszk bohózata, amelynek megfogalmazása közben sokszor jutott eszembe Arany János Nagyidai cigányokja és Móricz Rokonokja. Csakhogy most már nemcsak a kín áttételesebb, hanem a bohózat is, de ugyanúgy virtuálissá válik a regénytér is.

Abban az időben esszéimben a „via Kelebia” gondolatvilága fogalmazódott meg bennem. Pest és Újvidék között utazgatva keresgéltem a határsávot, a titokzatos senkiföldjét, hiszen számomra ez jelentette a határt. Egy vékony sáv, amelyre az ember nem léphet, de az élet mégis ahhoz kötődik, ott zajlik. Kelebia – számomra ez jelentette mindennek előtt a határt. Bokrok és erdők, itt-ott katonák, meg egy gondosan elsímitott két-három méter szélességű földszáv.

A legnagyobb meglepetésemre a belgrádi kiadás borítólapjára a zimonyi vasúti pályaudvar épületének fotója került. Akkoriban Szerbiában vad szenvedéllyel rajzolták az újabbnál újabb térképeket, a pikareszk történetekhez tartozik az is, hogy voltak, akik már előzőleg Balatonnál húzták meg Szerbia új határait. A könyv fedőlapja akaratlanul is visszafelelt: Zimonymál húzta meg a határt, éppen ott, ahol még a századelőn Kosztolányi lépett be Szerbiába, megjósolva a nagy háború kezdetét.

Gondterhelten kérdeztem a szerkesztőt, nem kerül-e ezzel a regény olyan viták keresztjébe, amelyre illetéktelen, hiszen én csupán a senkiföldjét kerestem, amit megcsúfolni készült a világ. A szerkesztő a legnagyobb ártatlansággal válaszolta: úgy találta, hogy ott a határ. Valóban, számomra, akárcsak számára, ott tényleg létezett egy imaginárius, omlófélben levő civilizációs határvonal. Csakhogy immár elfeledkeztem róla, hiszen életemet előtölte a déli áradat, amelyben nyakig benne voltam.

Azóta, kezembe véve e könyvet feldereng előttem idő és a tér kibékíthetetlen ellentmondása, amellyel mindig meg kellett küzdenem regényírás közben. Nem az elbeszélések, a történetek hiányoztak, hanem a tér, mi több, a térhiány alapvetően meghatározta az elbeszéléseket. A „legproblematikusabb” regényem fejezte ki a legnagyobb problémát, azt, a vákuumot, amely a peremregényt övezi.

Elképzelem az elbeszélést, amely azonban mindig valahol megszakadt, mert nincs hova helyeznem. A regénytér soha sem tűnt eléggé hitelesnek. Ahogy számba veszem tereimet és mindazokat a dilemmákat, amelyek a regényírás közben felmerültek, némileg sajnálom, hogy nem életem lassú és folyamatos időben. De ez csak az első akadály, hiszen az időfolyam felgyorsulása lassanként közhely lett, csupán egy vagyok a sok közül, aki megtapasztalta ennek hatását a regénydiskurzusra. Ez csak a valóság egyik eleme, talán a legfontosabb, de a valóságon túl feltűnedező térhiányt, már sokkal nehezebb megragadni. Az idő felgyorsulását nem tudja megkerülni egyetlen regényíró sem, banális közhelynek számít, hogy ennek a tapasztalatnak immár szigorú szabályai vannak. Közhely, de mégis ez képezi minden újítás alapját, alig merjük bevallani, hogy egyszerűen a kényszerzubbony inspirációja ez, hiszen foglyai lettünk az időnek. Az erre vonatkozó fejtegetéseket nagy elszorítással olvasom, s meglepődve tapasztalom, hogy az elméletírók átfogóbban határozzák meg a kérdés mélységét, szakavatottabban feszegetik, mint én, aki tudatosan, öntudatlanul, de mindig vívódva, ellenkezve szembesülök vele. A gyorsuló idő alapvetően meghatározta a szavakat, a mondatokat, az egész regénybeszédet.

Néha ez is mélységesen felháborít, s álmodozni kezdek egy lassan hömpölygő regényről, de sokkal jobban megrendít, hogy az időfolyam felgyorsulása nem folyamatos, vagyis az idő mindig megszakadt bennem és körülöttem. A folyamatos idő lehet reményteljes vagy reménytelen, de általa ragadható meg a világ: neki köszönve mindig meg lehet közelíteni valamit, vagy pedig el kell tőle távolodni valamitől. Ez a mozgás kétféle regénytípust helyezett kilátásba, kétféle szemléletmódot és kétféle tapasztalatot. Az elvesztett világot vagy a megalkotott világot. Az időfolyam akkor sem szakad meg, ha spirálisan halad előre vagy visszafelé. Az életnek és vele együtt a mondatnak, a beszédnek tehát létezik lefelé vagy felfelé ívelő pályája, mindkettő azonban megőrzi az idő és a szó sérületlen testét. Alakját és formáját. Valójában a regénytereket is csak az időfolyamnak eme formája bontakoztatja ki. Ahol az idő valamiképpen folyamatos, ott a tér a maga közvetlenségében tárulkozik fel, nem is kell gondolni rá. Nem kell küzdeni érte, hiszen a regénytér egyszerűen adott. Létezik, mielőtt a mondat megszületik. A legtöbb magyar kortárs regényt olvasva mindig megilletődöm, hogy a szerzők milyen természetességgel teremtenek, foglalnak el és népesítenek be egy teret, amelyet semmi sem kérdőjelez meg, még akkor sem, ha a történet felbomlik, szétesik, vagy egyszerűen felmorzsolódik. A tér azonban soha sem válik absztrakttá, még akkor sem, ha a történetben az általánosításra való törekvés evidens. Még a fiktív tereknek is van evidenciája, gyakran a legfőképpen azoknak.

Mindig izgalomba hozott a regényterek ilyesféle érzékletes, spontán megjelenítése. Mindenekelőtt azért, mert számomra az okoz legnagyobb gondot, hogy hova helyeznem el a történetet. De kérdezhetném így is: hol van a szavak hazája, hiszen valójában ebben a kérdésben összpontosul minden térprobléma, sokszor úgy érzem, hogy a szavakat sem mindig a jelentésük, hanem a mögöttük rejtezkedő tér hitelesíti.

A tér elvesztése, elsikkadása azonban felszaggatja, felaprózza az időfolyamot. Mindig, mindent újra kell kezdeni. Az egyik elbeszélés nem épül rá a másikra, az egyik hangnem tagadja a másikat. A múltak nincs evidenciája. Posztmonarchikus életérzés, azzal a különbséggel – az osztrák regénydiskurzus történetéből ismeretes állapot ez –, hogy a központ omlott össze. Musil is, Roth is, például, meggyőző erővel mondták el a központ összeomlásának történetét, és éppen ennek köszönve megteremtették az elbeszélés emersoni pontját: amelyről ki lehet tekinteni a panorámára, a peremre. Oda menekültek. Én azonban más léthelyzetből mondom a magam történetét, a ködbe vésző peremről nézek vissza a központ katalizmájára. Ez esetben viszont másik állapotról van szó, mégis. Fattyúja vagyok ennek az áramlatnak, hiszen nem a központ, hanem a perem határozza meg a létem.

Regényírói „újvidékiségem” tehát mindenekelőtt az ilyesféle hiányérzet következménye. Bármennyire is valósnak kívánom láttatni, mindig arra a következtetésre jutok, hogy csak képzeletbeli. Regényírás közben a regénytér-evidenciák hiányát kell áthidalnom, amelynek folyamán csupán egy dolog evidens: a regény tere és a nyelv tere között állandó feszültség létezik, hiszen hiányzik a regényidő folyamatos medrét biztosító természetes összhang vagy netán cinkos összjáték. A peremregény policentrikussága,

amelynek egyik pontját a nyelvet meghatározó tér, a másikat a teret meghatározó nyelv feszültsége fogalmaz meg, tehát elkerülhetetlen.

Meglepő módon éppen a globalizáció, a globális horizontok idején fogalmazódhat meg a peremregény apokrif jelenléte a különböző szövegvilágokban. A posztmodern korban a peremdiskurzus részese lett az európai diskurzus-stratégiának, vagyis kezdetét vette a perem emancipációja a központtal szemben.

A magyar irodalmi szöveg XX. századi hagyományai viszont ellentmondanak ennek a folyamatnak. A magyarázat egyszerű: a Trianon nemcsak történelem, hanem kultúra is, sőt kultúraként akkor is eleven marad, amikor történelemként elveszti hatóerejét. A Trianon tehát kulturális traumaként tovább él, végzetesen meghatározza az irodalmi szöveg ideológiáját. Abban az esetben is, ha explicite nem fogalmazódik meg. Ennek következtében a központ regénykánonjai saját arculatú félperemet feltételeznek, akkor is, ha egy illúzióra, az illúzió gyógyírjára alapoznak. Az illúzió magva, hogy a tér továbbra sem kérdéses, továbbra is adott, és összhangban van minden más térrel. A központi térrel. Ennek az illúzióknak gyermeke a kisebbségi regény, amely egyre inkább a központ dédelgetett exotikumává lett. Ez elismeri a másságot, de csak a történet, vagyis a szenvedéstörténet szintjén. Minden más vonatkozásban azonos a központtal, a különbség csupán a motívum, avagy a „tartalom” szintjén bukkan elő. A regénydiskurzust azonban továbbra is ugyanazok a kánonok szabályozzák. Nincs olyan regénytípus, amelynek szigorúbb szabályrendszere lenne, mint a kisebbségi regénynek. A peremregény ellenben módosítja a kánonokat. A kisebbségi regény nyilvánvalóan másról ír, a peremregény azonban másként is, hiszen a szavak tere és hazája más, a mondatok akusztikája más, mert máshol születnek.

Visszatérve a *Nagy Közép-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* című beszély első hallásra rendhagyó történetére, elismerem, hogy a szerkesztőnek igaza volt. A határ vándorol, mert a perem bizonytalan.